

Rubriku vedie PhDr. Samuel Brečka

PÍSMO

Pre systém písma je charakteristické, že písanými symbolmi zachytáva slová a zvuky určitého jazyka. Systémy písma nie sú totožné s jazykmi. Jeden systém písma sa používa na písanie v rôznych jazykoch. Napríklad moderná latinská abeceda sa používa nielen v slovenčine, ale aj v angličtine a vo viacerých ďalších európskych i mimoeurópskych jazykoch. Ale aj arabská abeceda sa používa nielen v arabčine, ale aj v turečtine a v perštine.

Pôvod

Pôvod písma možno dedukovať z toho, o čom vypovedajú najstaršie písomné záznamy. Vo väčšine prípadov sú najstaršími písomnými dokumentmi nápisy na nádobách na uskladnenie zásob a zoznamy alebo mená panovníkov. To znamená, že písmo vo svojich počiatkoch slúžilo na ekonomické, politické (mocenské) a náboženské účely (a je to tak dodnes). Monumentálne nápisy s menom panovníka (napr. na obrovských kamenných tabuliach v Strednej Amerike alebo na vešteckých kostiach v Číne) slúžili na demonštráciu výsostného postavenia vláдаря. Boli znakmi jeho moci a nadvlády.

V starobyklých spoločenstvách písmo slúžilo väčšinou iba málopočetnej vláducej vrstve. Len málo ľudí vedelo čítať a písať. Neraz aj panovníci boli negramotní a písať a čítať vedeli iba na to špeciálne školení pisári. Pisárstvo bolo dlhú dobu samostatnou profesiou.

Systémy písma

Písmo je prostriedok ľudskej komunikácie pomocou ľubovoľných vizuálnych znakov, ktoré tvoria určitý systém. Existujú limitované alebo komplexné systémy písma. Komplexný systém písma je schopný zaznamenať akúkoľvek jazykom vyjadrenú myšlienku.

1. Limitované systémy písma

Medzi ne patria piktogramy, ideogramy a objekty ako mnemotechnické pomôcky. Takéto systémy sa vyznačujú vysokým stupňom neurčitosti, pretože tu neexistuje fixný vzťah (súvislosť) medzi znakom a jazykom (významom), ktorý zastupuje. Interpretácia (výklad) limitovaného systému písma nezávisí od jazyka. Úlohou piktogramu, ideogramu alebo objektu je vyvolať predstavu,

následne vyjadrenú jazykom. (Preto sa piktogramy najčastejšie používajú na miestach, kde sa vyskytujú návštevníci hovoriaci rôznymi jazykmi.) Bez znalosti kultúrneho pozadia pisateľa však môže dochádzať k nepozoromeniu.

2. Komplexné systémy písma

Vyznačujú sa pomerne stabilným vzťahom medzi znakom systému a slovom, slabikou, hláskou alebo samohláskou. Takéto systémy môžu byť slovné (logografické), sylabické (slabičné) alebo alfabetické (abecedné). Keďže tento systém písma zastupuje (reprezentuje) prvky jazyka, pochopenie písma (napísaného) si vyžaduje ovládanie jazyka. To však neznamená, že jeden systém písma sa viaže na jeden jazyk. Naopak, systém písma sa pomerne jednoducho transformuje z jedného jazyka do druhého.

Typy písma

Systémy písma možno rozdeliť na slovné (znakové), slabičné a abecedné.

1. Slovné (znakové) písmo

Každý symbol tu zastupuje celé slovo. Slovné písma používali predovšetkým staroveké civilizácie, ale niektoré sa používajú dodnes – čínština. Na vyjadrenie všetkých slov v jazyku potrebuje toto písmo obrovské množstvo symbolov (znakov). Čínske písmo má asi 50 000 znakov. Aj keď sa v bežnom jazyku všetky nepoužívajú, neprekvapuje, že v Čínskom cisárstve vedelo čítať a písať iba málo ľudí. V modernej dobe trvalo veľmi dlho, kým vyvinuli čínsky písací stroj.

2. Slabičné písmo

Tieto písma používajú symboly na vyjadrenie slabík. Mnohé starobylé písma boli slabičné: babylonské a asýrske klinové písmo na Blízkom východe, dva typy písma predklasickeho Grécka, japonské písmo a staroveké mayské písmo v Strednej Amerike. Oproti znakovému je slabičné písmo ohybnejšie, ale aj tak sa zvláda veľmi ťažko. V dávnych časoch ho používali len profesionálni pisári. Babylonské klinové písmo má asi 600 symbolov, pričom mnohé zo znakov sa používajú na vyjadrenie viacerých (rôznych) slabík.

3. Abecedné písmo

Používa sa vo väčšine moderných jazykov. Tak ako väčšina európskych jazykov, aj slovenčina používa abecedu odvodenú z latinskej abe-

cedy. Abecedné systémy majú oproti znakovým a slabičným obrovskú výhodu v tom, že majú oveľa menej symbolov. Abecedy zvyčajne nemajú viac ako 30 znakov.

História písma

Prvé písmo vzniklo v rôznych obdobiach a na rôznych miestach sveta – na Blízkom východe, v Číne, v údolí rieky Indus (Pakistan) a v Strednej Amerike. Tieto písma vznikli nezávisle, boli odlišné a vzájomne sa neovplyvňovali.

Klinové písmo

Za historicky najstaršie písmo sa považuje písmo klinové (písmená v tvare klinu) v Mezopotámii (Irak), ktorého vznik sa datuje do obdobia 3100 rokov pred n. l.

Vzniklo pravdepodobne z potreby robiť záznamy, nevyhnutné pre ekonomiku, organizáciu a riadenie spoločnosti. Treba si uvedomiť kontext, v ktorom sa zrodilo. V Mezopotámii v rokoch 4000–3000 pred n. l. vznikli vôbec prvé mestá na svete. Tieto mestá boli postavené na úrodnom území medzi riekami Eufrat a Tigris, ktoré sa vždy na jar vylievali. Na ochranu pred každoročnými záplavami bolo nutné vybudovať systém kanálov, hrádzí a nádrží, čo si vyžadovalo organizáciu a kooperáciu ľudí. Okrem toho rozdiely v bohatstve jednotlivcov spôsobili triednu diferenciáciu a výrobnú špecializáciu. Popri roľníkoch (a kňazoch) sa vyčlenili skupiny remeselníkov, nádenníkov, obchodníkov a úradníkov. Takéto zložité spoločenstvo si vyžadovalo organizáciu, centrálnu rozhodovanie a riadenie. A na to už zrejme nepostačovala rečová komunikácia.

V Mezopotámii sa zapisovali obchodné zmluvy a iné dokumenty, listy, zákony, náboženské obrady, ale už aj literatúra. V Strednej Amerike sa písanie dlhý čas obmedzovalo iba na nápisy na kráľovských hrobkách. Aj tu sa písmo objavilo až po vzniku organizovaných spoločenstiev a chrámových miest v mezoamerickej nížine, v Mexiku a v peruánskych Andách. Stredobodom týchto miest boli chrámové „pyramídy“, postavené podľa presných geometrických plánov, ktoré mali astronomický význam.

Prvé nápisy zhotovené týmto písmom, ktoré je vlastne mnemotechnickou pomôckou, pozostávajú z piktogramov, čiže zjednodušených obrázkov. Piktogram symbolizuje určitý predmet alebo bytosť. Bádajúci napočítali takmer 1 500 rozličných najjednoduchších sumerských piktogramov.

Kombináciou viacerých piktogramov vzniká ideogram – vyjadrenie určitej myšlienky.

Hieroglyfy

Zatiaľ čo sa klinové písmo šíri po celej Mezopotámii, v neďalekom Egypte, ale aj vo vzdialenej Číne vznikli úplne iné systémy písma.

Hieroglyfické písmo tvoria pozoruhodné stylizované obrázky ľudských hláv, vtákov, zvierat, rastlín a kvetov. Slovo hieroglyf pochádza z gréckych slov hieros = posvätný a glyfein = ryť. Najstaršie záznamy napísané týmto písmom pochádzajú z 3. tisícročia pred n. l., ale písmo zrejme existovalo už dávno predtým.

Na rozdiel od piktogramov v Mezopotámii, ktoré sa až postupne stávali písmom, hieroglyfy boli od začiatku skutočným písmom. Najmä preto, že dokázali takmer úplne zaznamenať hovorenú reč a vyjadrovať nielen konkrétne, ale aj abstraktné skutočnosti.

Relatívna dokonalosť tohto písma vyplývala zo skutočnosti, že využívalo tri druhy znakov: piktogramy a ich kombinácie, čiže ideogramy, ďalej fonogramy – obrázky alebo iné znaky, ktoré vyjadrovali zvuk (slabiky), ale aj abecedné symboly. Navyše Egypťania vo svojom písme používali ďalšiu skupinu znakov, tzv. determinatívy, znaky na určovanie toho, o aký druh znaku ide.

Vyššia komunikatívna hieroglyfického písma umožnila starým Egypťanom zachovať pre budúce pokolenia svoju históriu, spísať zoznamy svojich vládcov, zaznamenať významné udalosti. Spolu s písmom sa rodí aj história – chronologické zaznamenávanie udalostí. Tak ako v Mezopotámii, aj v Egypte slúži písmo nielen náboženstvu, ale aj štátnej moci a obchodu. Vydávaniu nariadení a právnych predpisov, spisovaniu obchodných zmlúv a na iné praktické účely. Vyššia úroveň písma prináša aj rozvoj literatúry najrozličnejších žánrov – mravoučných prísloví, hymien na oslavu bohov a kráľov, epických básní, bájok, historických poviedok a príbehov (románov).

V hieroglyfoch sú však napísané aj prvé vedecké texty, spisy o mágii, medicíne, kuchárstve a astronómii (astrológii).

Čínske písmo

Čínske písmo je ojedinelý fenomén. Zrodilo sa približne v 2. tisícročí pred n. l., kodifikované asi o 500 rokov neskôr a usporiadané do logického systému v období 200 rokov pred a 200 rokov po narodení Krista. Zvláštne na ňom je to, že sa používa dodnes.

Žiadne písmo nevzniká v hotovej podobe, každé sa vyvíja, pričom prvopočiatky všetkých sú rovnaké. Na ich začiatku vždy boli kresby – piktogramy a ich kombinácie. Tak to bolo aj v prípade čínskeho písma, iba s tým rozdielom, že zatiaľ čo v iných písmach sa pôvodné piktogramy vývojom písma vytratili, v čínskom písme sa stopy pôvodných piktogramov nadhlo zachovali.

Čínske písmo, okrem toho, že je znakové (slovné), má ešte ďalšiu pozoruhodnú zvláštnosť. Jeden vyslovený zvuk môže znamenať viacero vecí podľa toho, ako sa napíše. Každý znak sa musí zapísať do dokonalého štvorca a zvyčajne sa skladá z kľúča, ktorý mu dáva zmysel, a z fonetickej časti, ktorá určuje výslovnosť. Zatiaľ čo bežná čínština sa číta zľava doprava, vedecké texty a poézia sa čítajú zhora nadol a sprava doľava.

Abeceda

Je pravdepodobné, že východiskom pre vznik prvej abecedy bolo starobylé egyptské hieroglyfické písmo, ktoré používalo kombináciu znakových, slabičných i abecedných symbolov. Je to vôbec najkomplikovanejší systém písma. Najstaršie svedectvá o abecednom písme pochádzajú z obdobia rokov 1450–1150 pred n. l. a našli sa na mieste starobylého kannánskeho mesta Ugarit (prístavné mesto na brehu Stredozemného mora) (Ras Šamra v Sýrii). Toto písmo, ktoré malo 30 klinových symbolov, sa zachovalo na trvanlivých hlinených tabulkách.

Semitské abecedné písma (hebrejčina, arabčina, feničtina, aramejčina) sa od moderných abecedných písiem odlišujú v dvoch smeroch: Texty sa písali (v arabčine a hebrejčine sa dodnes píše) sprava doľava a samohlásky a dvojhlásky sa nepísali.

Gréci sa s abecedou oboznámili asi v období rokov 950–800 pred n. l., keď rozvíjali obchod v oblasti Stredozemného mora. Gréci vnímali niektoré hlásky (v semitských jazykoch spoluhlásky) ako samohlásky, a tak Grékom vďačíme za samohlásky v abecede. Ukazuje sa, že Gréci sa postarali aj o zmenu smeru písania. Spočiatku síce používali písanie sprava i zľava, avšak asi po 150 rokoch prevládlo písanie zľava doprava.

Grécke písmo sa od 5–4. storočia pred n. l. zaslúžilo o jednu z najbohatších literatúr všetkých

čas, v ktorej boli zastúpené všetky žánre – bájky, poézia, dráma, história, rétorika i filozofia. Dedičmi tejto literatúry sme aj my, pretože grécke písmo bolo základom pre všetky európske, ale i mimoeurópske jazyky. Zásluhou Grékov sa abeceda dostala do Itálie, kde ju prevzala etruština, latinčina a iné jazyky. Zásluhou Rímskej ríše sa abeceda dostala do väčšiny Európy. V Západorímskej ríši sa šírila latinská abeceda a vo Východorímskej sa naďalej používala grécka abeceda.

K rozšíreniu písma výrazne prispelo kresťanstvo, pretože písmo bolo nevyhnutným predpokladom šírenia náboženstva a spravovania cirkvi.

Keď sa Západorímska ríša v 5. storočí rozpadla, bola už kresťanská. V ranom stredoveku sa latinská abeceda prispôsobila tak, aby sa ňou dali písať vtedajšie hovorové jazyky, ako gótčina, frančina, anglosaština alebo stará írčina.

So šírením gréckeho ortodoxného kresťanstva na Balkán a do Ruska sa šírila aj grécka abeceda. Konštantín (Cyril) a Metod prispôbili grécku abecedu tak, aby sa dala používať na písanie v slovanských jazykoch. Keď Konštantín a Metod prišli na Veľkú Moravu hlásať kresťanstvo, priniesli aj písmo zostavené z malých písmen gréckej abecedy – hlaholiku. Hlaholikou napísaný starosloviensky preklad častí Biblie priniesli so sebou a ďalšie náboženské a právnické knihy boli napísané už na Veľkej Morave. Keď potom Svätopluk (ale najmä nitriansky biskup Viching) vyhnal Metodových žiakov (vedúce osobnosti veľkomoravskej cirkvi a kultúry) z Veľkej Moravy, uchýlili sa títo na Balkán a vytvorili ďalšie písmo, tentoraz z veľkých písmen gréckej abecedy. Na počesť Cyrila túto abecedu nazvali cyrilikou. Z nej sa vyvinula azbuka, ktorou dodnes píše národy na juhu a východe Európy – Srbi, Macedónci, Bulhari, Rusi, Bielorusi, Ukrajinci a dokonca aj Mongoli.